

Doktori tézisek

Marosán Bence

Az apodikticitás élete. Adalékok az igazság fenomenológiájához

A disszertáció általános témája a filozófiai igazság problémája. Ezt a problémát speciálisan a fenomenológia, és azon belül is mindenekelőtt a husserli filozófia szemszögéből próbálom megközelíteni. A dolgozat elemzéseinek nagy része során Husserlnek az igazságra és evidenciára vonatkozó felfogását, valamint ezekkel a problémákkal összefüggő főbb egyéb fogalmakat és problémákat vizsgálom. A disszertáció szisztematikus részeiben arra teszek kísérletet, hogy az igazságra vonatkozó fenomenológiai kérdést hogyan lehet husserli alapokon, a husserli filozófia álláspontján módszeresen felvetni és kidolgozni. Nem pusztán rekonstruálni szeretném Husserl ezzel kapcsolatos álláspontját, illetve válaszkísérleteit, hanem ennek alapján azt kívánom láthatóvá tenni, hogy ezek a válaszok és válaszkísérletek továbbgondolhatók olyan irányokban, melyek felé maga Husserl – különböző megfontolások miatt – nem, vagy nem kifejezetten haladt tovább.

Munkám alapkérdése a következő: Husserl a filozófia újraalapozását tűzte ki céljául; olyan abszolút bizonyos, megingathatatlan, „apodiktikus” alapokra kívánta helyezni a filozófiai megismerést, mely valóban képes arra, hogy kizárjon mindenféle kételyt, sőt, a kételkedésnek még a lehetőségét is. Ezzel a célkitűzéssel és felfogással áll látványos ellentmondásban, hogy a fenomenológiai mozgalom története nem más, mint a husserli filozófia radikális kritikáinak, és bizonyos pontokon: látványos elutasításainak története. Hogy is állunk akkor az abszolút bizonyos filozófiai megismeréssel?

Husserl egyre keserűbben és kiábrándultabban élte meg az őt érő folyamatos kritikákat. Csalódottsága olyan kijelentések formájában jutott nála kifejezésre, mint „úgy tűnik, én vagyok a híres-neves fenomenológiai mozgalom legnagyobb ellensége” (BW 9: 79), illetve „vezető lettem követők nélkül” („als beruferer Führer ohne Gefolge”, BW 2: 182). A saját transzcendentális fenomenológiai belátásai számára igényelt apodiktikus bizonyosság, valamint a tanítványok felől érkező állandó kritikák közti feszültség feloldására Husserlnek megvolt a maga válasza: az nevezetesen, hogy ezek a kritikusok képtelenek voltak felmérni a fenomenológiai redukció igazi radikalitását, képtelenek voltak következetesen keresztülvinni és fenntartani a fenomenológiai epokhét, (vö. pl. Hua 27: 164-181, „Phänomenologie und Anthropologie”). A disszertációban megpróbáltam rámutatni, hogy erre a kérdésre Husserl saját álláspontján körvonalazható egy olyan alternatív válasz, mely a szerző igazságelméletének lényegi következménye.

*

Bevezetés

A disszertáció eredetileg hat nagy tematikus részre oszlott volna. Ebből három eddig három rész lett kidolgozva; a disszertáció végső, leadott változatába két nagy rész került bele, terjedelmi okokból. (A harmadik részt külön könyv formájában tervezem megjelentetni, miután az anyag kéziratát letisztáztam – reményeim szerint még a nyár folyamán. Az azt követő maradék három részt, melyek jelenleg vázlatok formájában léteznek, a továbbiak folyamán szeretném kidolgozni, és egy harmadik szisztematikus munkában próbálom majd közzétenni). Maga a disszertáció tehát egy átfogó munkának gyakorlatilag az egyharmada.

A Bevezetésben a filozófiai, illetve fenomenológiai igazságkérdés jelenlegi állásának legfontosabb pontjait szerettem volna felvázolni, továbbá a disszertáció leglényegesebb elemeit kívántam megelőlegezni. Eszerint az apodiktikus ész és apodiktikus igazság mellett elkötelezett fenomenológia ma legalább két jelentős kihívással is kénytelen szembenézni: egyfelől a posztmodern jelentette kihívással, mely szerint nincsen sem univerzális racionalitás, sem egyetemesen érvényes igazság, másfelől a radikális naturalizmussal, mely szerint nem

létezik sem elme, és nem léteznek apriori érvényes igazságok sem. Ezzel a két fenyegetéssel szemben kellene magát egy husserli alapvetésű fenomenológiának biztosítania.

A Bevezetés konklúziója az, hogy Husserl egy olyan észfogalmat dolgozott ki, mely alapvetően a felvilágosodás talaján áll, mégsem annak egyszerű folyománya. A racionalitás husserli fogalma egy flexibilis racionalitást takar: vagyis a valóság viszonyaihoz alkalmazkodni képes racionalitás-fogalomról van szó, mely nem készen adott, hanem éppenséggel arra irányul, hogy feltárja a dolgok saját, belső racionalitását. A transzcendentális racionalitás fogalma azt mondja ki, hogy a világban nincs racionalizálhatatlan struktúra vagy adottság; minden dolognak van egyfajta belső, inherens, sajátosan rá jellemző ésszerű volta, és az ember képes utat találni a dolgoknak ehhez az inherens ésszerűségéhez. (Szoros párhuzamot láthatunk ezen megfogalmazás és Hegel saját felfogása között, mely szerint „Aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is ésszerűen néz vissza”. A Hegel-párhuzam nem teljesen esetleges: a Husserlnél jelenlévő Hegel-recepciót illetően Tanja Stähler¹ monográfiájára, illetve Varga Péter tanulmányára² szeretnék utalni).

A fenomenológiai igazságfogalom Husserlnél szubjektív oldalát tekintve felfedésként, objektív oldalát tekintve pedig önadottságként értelmezhető. A tárgyi oldalon pedig, ami igazságként adódik, az mindig egy kontextus: elemek *szinkronikusan* és *diakronikusan* szervezett rendszere. Az igazságnak két alapvető strukturális jellegzetessége van: az *intencionalitás* (az igazság mindig valamilyen tényállás igazsága; illetve a tényállás igazságát mindig egy intencionális aktus tárja fel) és a *kontextualitás*; (a partikuláris igazságok mindig más igazságok horizontjába, kontextusába ágyazódnak bele). A disszertáció vezérmotívumát ez a két fogalom alkotja; ez a két fogalom jelöli ki az igazságra vonatkozó kérdésfeltevés irányát és mozgását: az intencionalitás és a kontextualitás.

*

Első rész. Az igazság mint önadottság

A fenomenológiai mozgalom képviselői az igazságot egyöntetűen úgy határozták meg, mint magának a dolognak az önadottsága. Annak kifejtésében, hogy miben áll ennek az önadottságnak a lényege, máshová helyezték a hangsúlyt, sajátos érdeklődésükkel és általános filozófiai víziójukkal összhangban.

A dolgozat első része elsősorban történeti, kronológiai szempontokat követ, de már ebben az előkészítő részben is igyekeztem szisztematikus szempontokat érvényesíteni. A fenomenológiai mozgalom fő képviselőinek igazságfelfogását tárgyaltam; oly módon azonban, hogy az igazságnak arra a speciális dimenziójára fókuszáltam, melyet az éppen tárgyalt szerző a középpontba helyezett. Így az első részben, mely egyetlen szakaszt („Prolegomena”) tartalmazott, hét szerzőt vettem szemügyre közelebbről: Brentanót, Husserlt és Heideggert, valamint Sartre-t, Merleau-Pontyt és Lévinast, és végül Mezei Balázst. Mindegyik szerzőnél az igazság olyan felfogása jelent meg, mely a dolgozat egésze szempontjából irányadónak bizonyult. A disszertáció első szakaszát négy fejezetre osztottam: az első a fenomenológia osztrák-német korszakának három, általam a disszertáció szempontjából legfontosabbnak tartott alakjával foglalkozik, (Brentano, Husserl, Heidegger). A második a francia fenomenológiával. A harmadik a *revelációként* felfogott igazságélményt tárgyalja, Mezei Balázs vallásbölcseleti igazságfelfogása kapcsán. Végül a negyedik, zárófejezetben azt vizsgáltam, hogy az igazság fentebb kifejtett dimenzióit milyen fenomén alapján lehet egyetlen egységben felfogni.

Brentanónál megjelenik az igazság mint önadottság gondolata. Ő a fenomenológiát még deskriptív pszichológiaként fogta fel; ennek megfelelően nála az igazság immanens, deskriptív-pszichológiai dimenziója van előtérben. Husserl az igazság transzcendentális dimen-

¹ Tanja Stähler: *Die Unruhe des Anfangs. Hegel und Husserl über den Weg in die Phanomenologie*, Phae 170, 2003.

² Varga Péter András: „Husserl és a filozófiai megismerés kibontakozásának fenomenológiája. Egy fejezet a Hegel-recepció történetéből”, in *Világosság*, 2008/3-4: 147-159.

ziójára helyezi a hangsúlyt: az igazság egy transzcendentális konstitúció teljesítményeként mutatkozik meg nála. Heidegger a létkérdés alapján tárgyalja az igazságkérdést; pontosabban fogalmazva, nála az egész létkérdés az igazságkérdéssel kapcsolódik össze. Heideggernél az igazság egzisztenciális dimenziója az, ami reflektorfénybe kerül. A francia fenomenológia szerzőinek vizsgálódásait jellemzően az *inkarnáció*, a szubjektum megtestesültségének eszméje vezérelte. Sartre-nál igazság és szabadság volt speciálisan hangsúlyos, Merleau-Pontynál az igazság ontológiai genezise, Lévinasnál az igazság interszjektív dimenziója: sajátosan a személyes másik szerepe az igazság feltárásában. Mezei Baláznál a vallási tapasztalatban egy végtelen igazság ad hírt magáról, a vallási tapasztalat a kinyilatkoztatás tapasztalataként jelenik meg, mely egy végtelen valóság önmegnyilatkozásaként értelmezhető.

Az első rész (és első szakasz) utolsó fejezete az intencionalitás fenoménjét tárgyalja azon fenoménként, mely a fentebbi dimenziókat egységbe szervezi, és az igazság egységes fenoménjének struktúra-mozzanataiként mutatja meg. Arra próbáltam rámutatni továbbá, hogy az igazságnak az az egzisztenciális dimenziója, melynek hiányát Heidegger számon kéri Husserlen, megtalálható nála; ez az egzisztenciális dimenzió azonban magánál Husserlnél csak megfelelő módszertani rendet követve, csak a konstitúció kellőképp magas szintjén válik hozzáférhetővé.

*

Második rész. A tapasztalat szövedéke

Az első, leginkább kronológiai rendet követő rész után a második rész szisztematikus, probléma-orientált szempontokat követ. A második részben bevallottan a husserli filozófia álláspontjára helyezkedve kíséreltem meg az igazságprobléma kifejtését. A dolgozat második része (az első részben található első szakasz után további) négy szakaszra oszlik: metodológia (II. szakasz), noétika (III. szakasz), noematika (IV. szakasz) és egológia (V. szakasz).

Metodológia. A második szakasz két fejezetből áll: 1. Beállítódások, 2. Redukciók. 1. A beállítódás az a mód, ahogyan a világra tekintünk. Egy meghatározott irányból, meghatározott módon tárja fel a világot. Minden beállítódásnak egy meghatározott igazságtípus, igazság régió felel meg. Ebben az első fejezetben igyekszem kifejteni azt a motivációs bázist, amely megalapozza a fenomenológiai beállítódást.³ 2. A redukciók rendszere Husserlnél voltaképpen a fenomenológiai beállítódás módszertanilag tudatos kimunkálását jelenti. A transzcendentális fenomének birodalmát a fenomenológiai epokhé nyitja meg, mely mindent értelem- és érvényesség-képződményként mutat meg; a konstituáló transzcendentális szubjektivitás teljesítményeként. A megfelelő redukció egy megfelelő fenomén-területre, illetve a fenomének egy meghatározott mozzanatára irányítja a figyelmünket. Bizonyos típusú fenomének, illetve a fenomének bizonyos mozzanatait, aspektusait bizonyos típusú redukciókat követelnek meg. Nem a módszer határozza meg a tárgyat, a tárgy szabja meg a neki megfelelő módszert.⁴

Noétika. A harmadik szakasz négy fejezetre oszlik: 1. A tudat mint élmény, 2. Intuitív aktusok, 3. Szignitív aktusok, 4. Evidencia. Ez a szakasz a különböző tudati alapstruktúrákat tárgyalja. Az igazság végső soron tudati aktusok sorozatában, megismerési aktusok kontextust alkotó hálójában bontakozik ki. Ennek a szakasznak az alapelgondolásai: a tudat létviszony. Nem olyasmi, ami tiszta immanenciaként elszigetelne bennünket a léttől, hanem intencionális viszonyként éppen a lét felé irányuló transzcendenciát, kivetülést, önmeghaladást jelent. A tudat mint élmény magának a valóságnak az átélése vagy megtapasztalása. A maga teljes

³ A fenomenológiai beállítódáshoz vezető motivációs szintek kifejtésében nagyban támaszkodom Horváth Orsolya elemzéseire. Horváth Orsolya, *Az öneszmélés fenomenológiája - A fenomenológiai redukció problémája Husserl késői filozófiájában*, Budapest: L'Harmattan kiadó, 2010.

⁴ Ez Max Scheler „Fenomenológia és ismeretelmélet” címen összegyűjtött előadásainak alapgondolata, melyet e tekintetben én is követek, és melyről úgy vélem, tökéletesen megegyezett Husserl saját meggyőződésével. Ld. Scheler, „Fenomenológia és ismeretelmélet”, in uő., *Az ember helye a kozmoszban*, Budapest: Osiris kiadó, 1995: 117-202.

konkrétságában vett tudatnak van egy intuitív-szemléleti és egy szignitív, tehát kognitív-nyelvi aspektusa. Ezek az aspektusok egyaránt nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy általuk elérjük az igazságot.

Ebben a szakaszban az igazság két alapvető szintjét különítjük el egymástól Husserlt követve: érzéki és kategoriális igazságot. Az érzéki igazság konkrét, individuális, érzéki tárgyak önadottságára vonatkozik. A kategoriális igazság pedig az igazság tisztán racionális szintje; lényegtárgyak, tényállások tiszta és evidens megragadását jelenti. A kategoriális szemlélet fogalma Husserlnél, miként arra más szerzők nyomán Varga Péter is rámutat, nem a szemlélet primátusát volt hivatva szentesíteni, hanem gondolataink szemléleti igazolásának mikéntjét szerette volna tisztázni.⁵ Ahogy az érzéki tárgyak megragadása Husserlnél érzéki észleletek, percepciók kontextusába ágyazódik, ugyanúgy minden kategoriális és eidetikus megragadás más kategoriális aktusok szövedékébe illeszkedik bele.

Noématica. A dolgozat negyedik szakasza két nagy fejezetre tagolódik: 1. tárgy és 2. világ. 1. Az igazoló aktus mindig rendelkezik egy tárgyi korrelátummal. Az igazság mindig valaminek az igazsága. Az igazoló aktus egy gondolat, egy vélekedés (Meinung), egy intenció igazolásában (vagy annak meghiusulásában) áll. A tárgy, melyet az igazoló aktus mint felfedés felfed, különböző dimenziókkal rendelkezik. A szakaszban három ilyen alapvető dimenzióval foglalkozunk: érzéki, kategoriális, transzcendentális. Ennek megfelelően beszélünk érzéki, kategoriális és transzcendentális tárgyról. Az érzéki és kategoriális tárgy a mundán beállítódások szférájába tartoznak, míg a tárgy transzcendentális aspektusa a fenomenológiai attitűd számára válik hozzáférhetővé. A tárgy transzcendentális aspektusa nem más, mint a *noéma*.⁶ A fejezetet a „transzcendentális ontológia” problémája zárja, melyben azt próbáltam megmutatni, hogy Husserl a tárgyra irányuló vizsgálódásai során a tárgyat léteben próbálja meg tematizálni és feltárni, hogy tehát Husserltől – miként azt Michael Theunissen is állította⁷ – egyáltalán nem volt idegen a létkérdés gondolata.

2. A *világ* kérdéséhez a horizontintencionalitás koncepciója vezet el bennünket. A tárgyak mindig egy tárgyi horizontba illeszkednek; mindig más - hasonló típusba tartozó – tárgyak környezetébe ágyazódnak bele. A mindenkori intencionális aktust mindig társ-vélesek kísérik, melyek a tárgyat az őt körülvevő tárgyi környezetbe ágyazottan veszik célba. Az igazság, mely a szóban forgó tárgyhoz tartozik, maga is horizontszerű struktúrával bír. A horizontintencionalitás fogalmától lehet továbblépni a tér, az egészében vett világ és az életvilág felé. Az életvilág a szubjektum konkrét történelmi, kulturális környezete, az a kontextus, melybe az igazolást végző szubjektum mindenkor illeszkedik. Az életvilág problémája kínálja az átvezetést az utolsó, ötödik szakaszhoz, az egológiához.

Egológia. Az igazoló aktus mindig más igazoló aktusok szövedékében helyezkedik el. A tárgyak és tényállások, melyeket az igazoló aktusok célba vesznek, más tárgyak és tényállások horizontjába ágyazódnak. Az igazolást azonban mindig egy *szubjektum* hajtja végre – sikeresen vagy sikertelenül. Kutatásai során Husserl végig a konkrétat próbálja meg rekonstruálni. Ez vonatkozik a szubjektumra is. A szubjektumnak van egy érzéki, egy szellemi és egy transzcendentális aspektusa. Végző soron a transzcendentális egó bizonyul a szubjektum konkrét valóságának. Egy további megközelítés számára azonban még a transzcendentális egó is önmagában absztrakt és önállóan létezőnek bizonyul.

⁵ Varga Péter András: „A husserli tudatfenomenológia önértelmezési vitájának előképe a 19. században”, in Gábor György-Vajda Mihály (szerk.), *A lét hangoltsága. Tanulmányok a tudás sokféleségéről*, Budapest: Typotex kiadó, 2010: 141-161.

⁶ Amennyiben a noémát nem különítjük el magától a tárgytól, hanem annak transzcendentális aspektusaként értelmezzük, olyan szerzők nyomában haladunk, mint Robert Sokolowski, John Drummond és Dan Zahavi.

⁷ Michael Theunissen: „Intentionaler Gegenstand und ontologische Differenz”, in: *Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 70. Jg., Alber, Freiburg/München, 1962/63, 344-362.

A szubjektum mindig más szubjektumok alkotta társas környezetben létezik. Értelem- és érvényességadó aktusai is csak interszubjektív teljesítményekként érthetők meg. Ez kihat a filozófiai megismerésre is: minden, a szubjektum által érvényesített egológiai evidencia (még az apodiktikus evidencia is) ki van téve a (szakmai) közönség, a tudós közösség interszubjektív kritikájának. Ez a kontextualitás jelenti a választ a disszertáció elején felvetett kérdésre: saját filozófiai belátásainkra csak véges rálátásunk van, és ezek a belátások potenciálisan nyitott értelemmel bírnak. A filozófiatörténet előrehaladása során a korábbi belátások mindig újabb belátások összefüggésébe kerülnek bele, melyek radikálisan újraértelmezhetik a korábbiakat.

A szubjektum lényegi interszubjektivitásának, valamint minden evidencia lényegileg interszubjektív vonatkozásának, és a többi szubjektum általi bírálhatóságának megmutatásával akár véget is érhetne a disszertáció. Husserl szerint a transzcendentális interszubjektivitás mégsem a legfelsőbb szint; még van egy további, felsőbb szint, melyről Husserl kéziratos jegyzeteiben, spekulatív metafizikai eszmefuttatásai során beszélt: ez Isten szintje. Isten egy olyan „szuperszubjektum”, akibe Husserl szerint minden partikuláris szubjektum, és általában a transzcendentális interszubjektivitás egésze önállóan struktúra-mozzanatokként épülnek bele. Az isteni szubjektum eszméjét a történelemben jelenlévő immanens teleológia leírása révén tudjuk feltárni és megkonstruálni.

Husserl számára az isteni Abszolútum jelenti a végső kontextust, a hiperkontextust, melybe minden egyéb kontextus beleágyazódik. Semmi sincs a kontextuson kívül, minden a kontextus része. *Il n'y a pas de hors-contexte.*